

הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין

אופני לימוד תורה

שיטת הגרש"ז מלאדי זצ"ל בדיני תלמוד תורה, והערה על בקיאותו המדהימה

דעתו של הגאון רבי שניאור זלמן מלאדי בדרכי לימוד התורה ובדרכי חיבור ספרי הלכה מתבררת מתוך דבריו ופסקיו בהלכות תלמוד תורה בשו"ע שלו, במיוחד בחלק הנקרא 'קונטרס אחרון' המצורף להלכות ת"ת. בדבריו שם בירר את שיטות הפוסקים בעניין, וקבע את דעתו ומסקנתו.

בהל' ת"ת פ"ב הציג את דעת הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"א הל' יב:

כיצד, היה בעל אומנות - והיה עוסק במלאכתו שלש שעות ביום ובתורה תשע - אותן התשע קורא בשלש מהן בתורה שבכתב, ובשלש בתורה שבעל פה, ובשלש אחרות מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר. ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן, ופירושן בכלל תורה שבעל פה, והענינים הנקראים פרדס בכלל התלמוד הן.

במה דברים אמורים בתחילת תלמודו של אדם, אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהא צריך לא ללמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה, יקרא בעתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה, ויפנה כל ימיו לתלמוד בלבד לפי רוחב שיש בלבו וישוב דעתו.

הרי שעיקר התלמוד הוא מה שעושה ב'שלוש השעות האחרות' - 'מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר'.

כנגד זה מעמיד רש"ז את דעת רש"י (ברכות מז, ב), שעיקר תלמוד הוא הסברא:

איזהו עם הארץ שדברו חכמים בכל מקום - שלא שימש תלמידי חכמים, הוא התלמוד התלוי בסברא, שהיו נותנים לדברי משנה טעם והיו מתאספים יחד ועוסקים בכך, והיא דוגמת התלמוד שסדרו האמוראים.

וכן בפירוש רש"י סוטה כב, א:

ולא שימש תלמידי חכמים - ללמוד סברת התלמוד בטעמי המשנה מה הם. רשע הוא, שאין תורתו על בוריה, ואין ללמוד הימנו, שע"י הטעמים יש חילוק באיסור והיתר, ובדיני ממונות לזכות ולחייב, ובטהרות לטמא ולטהר, כדאמר בכמה דוכתי מאי טעמא אמר מר הכי ומר הכי, ואמר מאי בינייהו איכא בינייהו כך וכך. וערום הוא, שהשומע את קולו שונה משניתו כסבור הוא שבקי בטעמיהם, ונוהגין בו כבוד כתלמידי חכמים.

ועוד ברש"י שם:

שמורין הלכה מתוך משנתן - שמבלין עולם בהוראות טעות, דכיון דאין יודעין טעמי המשנה פעמים גורמין שמדמין לה דבר שאינו דומה. ועוד, יש משניות הרבה דאמרינן הא מני פלוני הוא ויחידאה היא ולית הלכתא כוותיה. ועוד, שאינן יודעים במחלוקת תנאים הראשונים הלכה כדברי מי, הלכך מורין הוראות טעות.

הרמב"ם לשיטתו¹ וכדעתו חיבר את ספרו משנה תורה בלי נתינת טעמים להלכות כלל, ועשאו להורות מתוכו כפי שהוא, כמ"ש בהקדמתו שם שלא יצטרך אדם לחיבור אחר בעולם כו' שאדם קורא בתורה שבכתב תחילה ואח"כ קורא בספר זה ויודע תורה שבעל פה כולה ואינו צריך לספר אחרי ביניהם².

כמה מהראשונים דנו בזה ג"כ, ודעתם שלא כרמב"ם אלא כשיטת רש"י וכדרך לימודם של בעלי התוספות, והם הראב"ד³, הרמ"ה⁴. הרא"ש⁵ והריב"ש⁶, וכן המהרש"ל⁷.

בשתי השיטות הנ"ל יש הגיון רב, ואפשר לבססן בסברות ובראיות. מצד אחד ודאי שיש ללמוד כל דבר ולהבינו על בוריו ולעומקו, ומצד שני ודאי הוא שיש לרכוש ידע

1 דלא כמ"ש המעדני מלך על הרא"ש בהקדמתו: 'מה שחיבר הרמב"ם ספרו משנה תורה, לא עשאו הרמב"ם להורות מתוכו לבדו אלא למי שבקי בחדרי התלמוד תחילה, וידע הסוגיות, רק שילאה כל אדם לחפש ולדעת על כל דין ודין האיך יצא דינו לאורה על פי הסוגיות אם להתיר אם לאסור כו', לזה נתחכם הרמב"ם לעשות חיבורו לכל מי שכבר יגע ומצא וידע סוגיות הגמרא, שהוא יאמר ויעשה הוראותיו על פי חיבורו. ע"כ לשון המעדני מלך. ואינו כן, שלהדיא כתב הרמב"ם בהקדמתו שאין אדם צריך ללמוד אחר תורה שבכתב מלבד חיבורו כלום.

2 ולפי זה דברי הרמב"ם בתשובה אינם אלא תשובה לשואל על סדר הלימוד בקביעות למי שתורתו אומנותו, ולא הובאו לעניין הוראה כלל. תשובת רמב"ם זו הובאה שם במעדני מלך, והיא לפנינו כעת באגרות הרמב"ם מהד' דוד צבי בנעט, אגרת ו, עמ' 60, וז"ל: אל תלמוד אלא הלכות הרב ז"ל [הרי"ף] והקבל אותם לחיבורי, וכשתמצאו מחלוקת (ביניהם) תדעו שעיון בתלמוד הוא הגורם לכך, ותגלו את המקומות (שמהן נובעת המחלוקת). אך אם תבלה את הזמן בפירושים ובפירושי (הסוגיות) המסובכות שבגמרא ואתם הדברים אשר מיגיעתם פטרנו (את הבריות), הרי זה איבוד זמן ומיעוט תועלת. ומה שתחליט יהיה אשר יהיה הודיעני, וה' ידריך מעלתו אל הדרך הטובה ביותר.

3 השגות הראב"ד, לסוף הקדמת הרמב"ם למשנה תורה.

4 אגרות הרמ"ה, מהדורת הרד"צ הילמן, בתוך 'בית אהרן', ספר זכרון לר' אהרן אדלר, בני ברק ה'תשס"ג. עמ' יג ואילך.

5 שו"ת הרא"ש כלל לא, סימן ט וכלל ק סימן ב.

6 שו"ת הריב"ש סימן מד.

7 הקדמה לספרו ים של שלמה לחולין ולבבא קמא.

ובקיאות בדברי מקורות ההלכה והתלמוד, וכל שכן בתקופות בהן עיקר הלימוד ומסירת הידע היו בעל פה, מרב לתלמיד ומפי ראשי הישיבות לאוזני תלמידיהם.

אחר דיון בדברי המפרשים והפוסקים הנ"ל, מחדש הרש"ז דרך שלישית שהיא כעין פשרה בין השיטות, דרך שהוא קורא לה 'הלכה בטעמה'. כלומר, דרך הלימוד ודרך החיבור היא דרך הלכה פסוקה וחתוכה, אלא שיש לשלב בתוכה, כמובן בקיצור ובתמצית, את טעמי ההלכה, רוצה לומר מקורה ונימוקיה, שלא יהיו כספר חתום דוגמת הרמב"ם, או אפילו דוגמת השולחן ערוך של מרן רבי יוסף קארו, וכדברי הראשונים שכתבו כנגד שיטה זו כדלעיל. אין צריך לומר שלצורך חיבור כזה צריך להשקיע כוחות, ולהיות בעל סגולות של עריכה, של יכולת לתמצת, ושל יכולת ניסוח יוצאת מהרגיל, שבלשון קצרה וברורה ימצא מקום גם לרמוז על מקור ההלכה וגם על נימוקיה העיקריים. דומני שבשולחן ערוך שחיבר הרב הגר"ז מלאדי אכן נתקיימו כל הסגולות המופלאות הללו, שאולי אין דומה לו בחיבורי הלכה מסכמים וקודיפיקטיביים, עד כדי שמותר לנו להעז ולומר שמעטים מאוד עמדו על הבנת דבריו לעומקם ולרוחבם. לצערנו מעטים הם החיבורים הפרשניים לשו"ע הרב שמגלים לנו את היקף שלל הלמדנות הגאונית הטמונה בכל מילה ומילה.⁸

* * *

אחת הדוגמאות הנפלאות לבקיאותו הנפלאה והמדהימה של הגר"ז, נמצאת כאן בדיון זה עצמו. על התופעה עצמה העירו כבר לאחרונה, אלא שלא עמדו על פירושה היקפה.

אחת הראיות שמביא הגר"ז לשיטה הדוגלת בידע ובקיאות לעומת ריבוי העמקה ופלפול, היא מהסיפור הידוע המובא בגמרא⁹ על ר' יוחנן ותלמידו-גיסו ר' שמעון בן לקיש, המכונה ריש לקיש. תחילה היה ריש לקיש רחוק מתורה ומצוות (ריש בריוני'), וכאשר ראהו ר' יוחנן קופץ ועובר נהר בגבורתו, אמר לו: 'חילך לאורייתא'. השיב ר"ל: 'יופיך לנשים'. אמר לו ר' יוחנן אם תחזור בכך אתן לך את אחותי היפה ממני לאשה. סבר וקיבל וגדל בתורה. ביום מימים ישבו שניהם ולמדו, ור"ל העיר

8 ועיין להשוואה בדברי בני הגאון מווילנא בהקדמתם לביאוריו לשו"ע, שביקשו מאביהם פעמים רבות שיחבר חיבור הלכה כולל של הלכה אחת פסוקה וברורה, והשיב להם כי החל לחבר חיבור כזה אלא שמן השמים עיכבוהו. ולכאורה יש להבין כיצד נודע לגר"א שמן השמים מעכבים את חיבורו זה, האם היה זה בדרך של גילוי ברוח הקודש וכדומה? ונראה שפשוט יותר לומר שאכן החל לחבר חיבור כזה ונוכח שאינו עולה יפה, שכן לפי גדולת הגר"א ולפי עוצם בקיאותו והכרתו את כל השיטות והמחלוקות שבהלכה נתקשה לתמצת אותם לסינתזה אחת מסודרת, ועינינו הרואות שכמעט כל תורתו של הגר"א הגיעה אלינו בדמות הערות הערות, ולא בדמות חיבור ערוך ומסודר.

9 בבא מציעא פה, ב.

הערה, ור' יוחנן השיבו בעקיצה וברמז לעקרו של ר"ל. נעלב ר"ל ואמר חבל שחזרת בתשובה, נעץ בו ר' יוחנן עיניו ועשאו גל של עצמות. לאחר מכן כששב ר' יוחנן ללימודו הרגיש מאוד בחסרונו של ריש לקיש, עד שבריאיתו נתרופפה. ניסו חכמים לחבר לו חברותא את ר' אלעזר, אך ר' יוחנן סירב להתנחם, ואמר שר' אלעזר מסכים עמי, וכי איני יודע שהנני צודק, ריש לקיש היה מקשה על כל דבר שאמרת עשרים וארבע קושיות והייתי משיב לו עשרים וארבעה תירוצים, 'וממילא רווחא שמעתתא!'; אומר הגר"ז, ראייה מכאן שאם כי הייתה קיימת דרך לימוד כזו של העמקה ופלפול, אבל מאחר שלא ראו חכמי התלמוד צורך להשאיר לנו כל זכר מהלימוד הזה משמע שהוא טוב רק לחידוד הלימוד בשעת הלימוד, אך לא להנצחה ולשמירה וללימוד בעתיד¹⁰.

וזה לשון הגר"ז¹¹:

ומשום הכי נמי גם בימיהם לא היו זהירים לזכור בעל פה רק ההלכות בטעמיהן ולא הפלפול, שלא היו חוזרים עליו כל כך, כדאשכחן ברב ששת ורב יהודה דכל תלתין יומין ממהדרי תלמודייהו, ואילו רב אשי גמר תלמודו פעם אחת לשלושים שנה במהדורא קמא וכן במהדורה בתרא, כדפירש רשב"ם בב"ב דף קנ"ז, והיינו משום רוב עיון ופלפול. ומשום הכי נשכח כל פלפול התנאים והאמוראים הראשונים, ולא הובא ממנו בתלמוד כי אם מעט מזעיר כדאשכחן בפ"ב דשבת ברשב"י דעל כל קושיא דרבי פנחס בן יאיר מהדר ליה כ"ד פירוקי, ולא נמצא כזה בכלי תלמוד, וריש לקיש הוה פריך כ"ד קושיות על כל מימרא דר' יוחנן, ולא אשכחן בכל התלמוד כ"ד קושיות אמירא דר' יוחנן כי אם ז' וח' לכל היותר והשאר נשכחו, משום שאין חיוב לחזור עליהן מאחר שלא ניתן הפלפול רק למשה.

הדברים צריכים ביאור, האם כוונתו שלא מצינו בכל התלמוד כ"ד קושיות של ר"ל על ר' יוחנן בעניין אחד או בסוגיה אחת, או שכוונתו שלא מצינו בכל התלמוד בסך הכול עשרים וארבע קושיות של ר"ל על ר' יוחנן, ולא דווקא במקום אחד. ואם כי שניהם אמת, מ"מ נראה שכוונתו לכל התלמוד בסה"כ, ולא למקום אחד. וזאת לפי ההמשך 'כי אם ז' וח' לכל היותר', שאינו מתאים לסוגיה אחת, כי גם זה אינו נמצא, ולא מצינו שום סוגיה שיש בה שבע ושמונה קושיות של ריש לקיש על ר' יוחנן!

10 דוגמא לדבר גם סוג הלימוד המכונה 'פלפול' שהיה רווח החל מהמאה הי"ד ואילך במשך כמה וכמה דורות (לגבי זמן השינוי של דרך הלימוד הזו ראה מאמרי 'השינוי בדרך הפלפול', סידרא, מהדורה דיגיטאלית). גם הלימוד הזה היה נוהג בעיקר בלימוד הישיבה אך לא ראו צורך להשאיר לו זכר בכתובים.

11 הל' תלמוד תורה, בקונטרס אחרון, פרק ג הערה א.

בהכרח אם כן לומר שכוונתו שבסך הכל בכל התלמוד כולו אין עשרים וארבע אבל יש ז' וח'. ודוק היטב שלא אמר 'ז' או ח'', אלא 'ז' וח''¹².

בהלכות תלמוד תורה של הרש"ז, מהדורת הרב אברהם אלאשווילי, קרית מלאכי תשנ"ח, עמ' קכח, הע' 83, העיר:

[ז' וח' פעמים לכל היותר] - כלומר באותה סוגיא, אבל בכל הש"ס כולו מוצאים עשרות מקומות [!] ש"ל מקשה על ר' יוחנן. ולעת עתה (ע"י חיפוש במחשב) לא מצאתי היכן נמצא כן בתלמוד, ולכל היותר מצאתי ש"ל מקשה ('אייתיביה'), על ר"י שלוש פעמים באותה סוגיא, והוא בחגיגה ז, ב ובזבחים

12 לראשונה כתב על כך דודי הרה"ג ר' דוד הבלין ע"ה בספרו 'ונצדק קודש', תשמ"א, עמ' רלד: 'בין חסידי חב"ד רווחת שמועה כי אחד התמימים, הת' ר' אלי חיים אלטהויז ז"ל, החביא בבגדיו את הקונטרס אחרון של האדמו"ר הנ"ל, ונכנס לפני גאון הגאונים הרוגאצובי זצ"ל ושאלה בפיו, הרי ידוע כי ריש לקיש הוה פריך כ"ד קושיות על כל מימרא דרבי יוחנן, ולא אשכחן בכל התלמוד כ"ד קושיות, שאלתי מה מספר הקושיות הרב ביותר המפורט בגמרא. מיד ענה לו הגאון שש קושיות. ויאמר לו השואל לא נכון. ויתאמץ הגאון לרגע קט ויעבר ביעף על שני התלמודים ויאמר נכון, ישנם שתי גרסאות בירושלמי, האחת שבע קושיות והשניה שמונה. אז הוציא התמים הנ"ל את השו"ע של האדמו"ר בקונטרס אחרון הלכות תלמוד תורה פ"ג מ"ב ויקרא מתוך הספר וז"ל, ר"ל הוה פריך כ"ד קושיות על כל מימרא דר"י ולא אשכחן בכל התלמוד כ"ד קושיות אמימרא דר"י כ"א ז' וח' לכל היותר. ויקרא הגאון הנ"ל בהתפעלות זה נקרא גאון, האדמו"ר ודאי לא חשב הרבה, ובכותבו ז' וח' לכל היותר הרי כיון לשתי הגירסאות שבירושלמי, והוא לא היה צריך להתאמץ להיזכר בירושלמי ורק בדרך אגב פירש לפי שתי הגירסאות'. וכן כתב הרמ"ש מליבאוויטש, תורת מנחם, פ' נשא תשמ"ה עמ' 2282: 'בתלמוד תורה ב' גדרים, א' ללמוד ולדעת כל התורה כולה היינו כל ההלכות בטעמיהן בדרך קצרה שהן פירוש כל התרי"ג מצוות בתנאיהן ודקדוקיהן ודקדוקי סופרים, ב' גם לאחר שידוע כל התורה כולה יש לעסוק בעיון התלמוד לסבור סברות ולפלפל בהן בקושיות ופירוקים לירד לעיומק הסברות וטעמי ההלכות להבין דבר מתוך דבר, כך שלימוד זה אין לו קץ ותכלית, וכפי שמבאר אדמו"ר הזקן בהל' תלמוד תורה בנוגע לדחיית מצות פו"ר עד שילמד תחילה תורה שבע"פ כולה, שישנו חילוק בין מצות ידיעת התורה שדוחה מצות פו"ר מכיון שעד גיל עשרים שנה יוכל ללמוד את כל התורה כולה כל ההלכות בטעמיהן בדרך קצרה, ודלא כמ"ש הרא"ש שקצבה לאותו לימוד לא ידענא, משא"כ מצות העסק בתורה תמיד שבזה נכלל גם לימוד עומק טעמי ההלכות כו' הרי אין לה קצבה ותכלית ולכן אינה דוחה מצות פו"ר. והנה בנוגע לקבלת התורה איש מפי איש מדור לדור כותב אדמו"ר הזקן שכמו שקבלו המשניות וברייתות איש מפי איש כך קבלו הטעמים על כל הלכה והלכה, והיינו בלי פלפול כדמוכח מדאמרינן בנדרים דף ל"ח דהפלפול לא ניתן רק למשה ולזרעו, ומשום הכי גם בימיהם לא היו זיהרים לזכור בע"פ רק ההלכות בטעמיהן ולא הפלפול שלא היו חוזרים עליו כל כך, ומשום הכי נשכח כל פלפול התנאים והאמוראים הראשונים ולא הובא ממנו בתלמוד כי אם מעט מזעיר, כדאשכחן בפ"ב דשבת ברשב"י דעל כל קושיא דרפ"י מהדר ליה כ"ד פירוקי ולא נמצא כזה בכלי תלמודא, ור"ל הוה פריך כ"ד קושיות על כל מימרא דר"י, ולא אשכחן בכל התלמוד כ"ד קושיות על כל מימרא דר"י כי אם ז' וח' לכל היותר והשאר נשכחו, משום שאין חיוב לחזור עליהם מאחר שלא ניתן הפלפול אלא למשה'.

קיג א-ב. ולאידך מצאתי שר"י מקשה על ר"ל תשע פעמים באותה סוגיא, והוא בע"ז מב א-ב. וצ"ע וחיפוש גדול.

והנה כאשר בדקתי בפרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן, מצאתי דבר מופלא מאוד, ממש הפלא ופלא. לפי פירושי שכוונת רש"ז על התלמוד כולו, מצאנו בדיוק שבע סוגיות ברחבי התלמוד בהן ישנה, בכל אחת, קושיא של ר"ל על ר' יוחנן ('איתיביה ר"ל', כך בדפוסים שלנו), והרשימה היא כדלהלן: 1. יבמות לה, ב; 2. כתובות לד, ב; 3. נזיר יב, א; 4. קידושין נט, א; 5. זבחים קיג, א; 6. שם עמ' ב; 7. נדה סב, ב. ומפליא הדבר מאוד שנמצאות עוד שמונה סוגיות בדיוק בהן הנוסח בגמרות שלנו הוא 'איתיביה ריש לקיש (מלא, ולא בר"ת: ר"ל) לר' יוחנן', והרי רשימת הסוגיות (במס' 6 חסר 'לר' יוחנן'): 1. פסחים פד, א; 2. ראש השנה טו, ב; 3. סוכה מו, ב; 4. חגיגה ז, א; 5. יבמות לה, ב; 6. קידושין נט, ב; 7. בכורות ד, ב; 8. מעילה יד, א. לפי זה ז' ח' פעמים' הכוונה לשתי קבוצות של סוגיות שבהן מופיע הביטוי 'איתיביה ר"ל לרבי יוחנן' בתלמוד הבבלי על פי הנוסח בדפוסים, ובדיוק לזה התכוון רש"ז צ"ל!

* * *

בהיותי בארה"ב סיפרתי על תגלית זו לר' שלום בער לוין, מנהל ספריית ליובאביטש בקראון הייטס. רשב"ל כנראה מסר את הדברים להרב מ"ש אשכנזי, שחיבר ספר ציונים והערות לשו"ע. הרב. רמש"א התייחס לכך בהערה בספרו, הלכות תלמוד תורה פ"ג, ברוקלין תש"ס, עמ' 476 הע' 138/א (לפי המספר ניכר שהערה זו נוספה אחר שהספר היה מסודר לדפוס!). בהערה 138 כתב על דברי רש"ז 'ולא אשכחן ככל התלמוד כ"ד קושיות אמימרא דר"י': 'בספר תורת חיים שם עשרים וארבעה קושייתא לאו דוקא אלא גוזמא נקט הכי, והביא כמה דוגמאות בש"ס שנקטו מנין של עשרים וארבע והוא לגוזמא. ועל דרך זה בהא דרפב"י (עי' לעיל הע' 136) הוא לאו דוקא'. וכתב עליו: 'ולא נראה כן דעת רבנו, אלא עשרים וארבע הוא בדוקא'. ובהערה הנוספת 138/א כתב על דברי רש"ז 'כי אם ז' וח' לכל היותר': 'בספר "תורת מנחם" ה'תשמ"ה, שיחת ש"פ נשא עמ' 2282: מספרים על הגאון הרוג'ז'ובי ששאלו אותו אודות מספר הקושיות על מימרא דר"י, והשיב שמספרם ז', וכשאמרו לו שרבנו הזקן כתב ז' וח' - התבונן משך זמן. ואמר, שאכן יש עוד אחת, אבל הדבר תלוי בפלוגתא או בחילופי גירסאות. ובאותו מעמד הביע את גודל התפעלותו והפליג ביותר בשבחו של רבנו הזקן - נוסף לכך שגם לפני זה היה מעריץ את גודל גאונו של אדמו"ר הזקן - איך שהבהיר עניין זה בהוספת תיבה אחת! - ואנו נסיים ונאמר "חבל על דאבדין ולא משתכחין". הלוואי היו - לכל הפחות - מחפשים ומוצאים כל הז' וח' פעמים הנ"ל. [ע"כ]. ולכאורה דיוק דבריו שלא כתב שלא אשכחן בכל התלמוד כ"ד קושיות מריש לקיש על רבי יוחנן כי אם ז' וח' כו', אלא שלא אשכחן בכלל כ"ד קושיות על מימרא

דר", גם שלא מריש לקיש, כי אם ז' וח' לכל היותר, וכוונת רבנו להגדיל הקושיא שגם כשאין הקושיות כולם מריש לקיש ג"כ לא מצאנו בכלול תלמודא כי אם ז' וח' קושיות לכל היותר. ואולי הכוונה לב"ב קנד, ב בסוגיא דמודה בשטר שכתבו אין צריך לקיימו שאל ר"ש בן לקיש את ר"י זו ששנויה במשנת בר קפרא כו'. ומ"ש וח', דבהמשך הסוגיא שם קס"ד דליפוך נמי תיובתא וכו' ומסקנת הגמרא דקושיא זו לא תיפוך והקושיא מריש לקיש לר' יוחנן. ולהעיר, דכעין מספר כ"ד (קושיות) מצאנו בדריש לקיש אבל אמימרא דרבי אלעזר, במנחות צג, ב: אקשי לי, עשרים ארבעה ידיו כו'. [מאמר המוסגר: יש כאלו שרצו לפרש דברי רבנו שאין הכוונה לכ"ד פירכות באותה סוגיא, אלא שח' פעמים מצאנו בש"ס איתיביה ריש לקיש לר' יוחנן. וכפה"ג תוכנות המחשב הטעו אותם, וגם לפי המחשב נמצאו עוד ז' פעמים איתיביה ר"ל לר' יוחנן, ועוד פעם אחת איתיביה רשב"ל לר' יוחנן, ס"ה הוזכר בהדיא בש"ס ששה עשר פעמים איתיביה ריש לקיש לר' יוחנן.] ע"כ דברי הרב אשכנזי.

ויש להעיר על דבריו: א. בעניין מספר הסוגיות שבהן מקשה ר"ל על ר"י - הדברים שכתבת ברורים וניתנים לבדיקה. ב. לעניין פירוש המספר 'עשרים וארבע' אם הוא לאו דווקא כפירוש הגאון בעל תורת חיים, קשה להכריע. מכל מקום איני יודע מניין לו לרמ"א שהגר"ז חולק וסובר שהמספר הוא בדווקא? ג. הדוגמה שהביא מב"ב קנד, שכאלו נמצאו שם ז' או ח' קושיות, אינה שייכת לענייננו כלל. השאלות שם הן פעם של ר' זירא והשאר של סתמא דגמרא, ומאי שיאטיהו לקושיות ריש לקיש? וצ"ע. ד. הדוגמה הנוספת שהזכיר שם ממנחות צג, ב: אקשי לי, עשרים ארבעה ידיו כו', כציון למקום שעסקו בו בתלמוד בדבר שנמצא כ"ד פעמים, הוא טעות, לפי שהגמרא במנחות אינה מדברת על כ"ד פעמים של המילה בתורה, כי אם על המילה 'ידיו' כפי שהיא כתובה בשמ"ב, כא, כ: 'עשרים וארבע מספר'¹³. ותו לא מידי.

13 כפי המסופר הייתה רגילות בפי בעל החזו"א על כגון דא לומר שבדברים אלו נפרעין ממנו מיד, וכמו שכתב האדמו"ר רח"א ממונקאטש בספר חיים ושולם, ראש ספר דברים, מהדורה חדשה ירושלים תשנ"ט (ותודה לבני הרה"ח ר' שלום שליט"א שהזכירני מקומו) על מה שידוע כי בעל אור החיים טעה פעם אחת בפירושו בציטוט כתובים והדיק בהם, שזה בא לו כעונש על פירושו לפסוק בתחילת ספר דברים ('ואלה הדברים'), שיש עוררין על פירוש זה (אם כי הרח"א עצמו מלמד זכות על בעל האוה"ח) - כנגד דבריו של הרב אשכנזי על עלומי השם ('שרצו לומר') 'שכפה"ג תוכנות המחשב הטעו אותם', הוא עצמו נכשל כאן באי הבנת דברי הגמרא במנחות צג, ב שציינ אליהם שהקשו מפסוק 'עשרים וארבע ידיו', וחשב שמדובר בשאלה על מספר עשרים וארבע פעמים שנזכרה בנ"ך המילה 'ידיו', ולא היא, שאלת הגמרא היא מהפסוק בשמ"ב, כא, כ: וְתִּיהִי עוֹד מִלְחָמָה בְּגֵת וְיִהְיֶה אִישׁ מְדוֹן וְאֶצְבָּעֵת יָדָיו וְאֶצְבָּעֵת רַגְלָיו שֵׁשׁ וְשֵׁשׁ עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע מִסְפָּר וְגַם הוּא יֵלֵךְ לְהִרְפֶּה - לדיון בסוגיה שם חשוב שבפסוק זה נזכרה המילה 'ידיו' מלא, ואינו עניין כלל לדיון שלנו. מה שהטעה את רמ"א הייתה ככל הנראה הטעות שנפלה בתוכנת פרויקט השו"ת של בר אילן, שבמקום זה בגמרא מנחות נשמט הציון למ"מ על 'עשרים וארבע ידיו', ודו"ק: